

Arkeologiset tutkimukset Hollolan kirkkotarhassa ja sen läheisyydessä 1999–2000

Hollolan kirkko rakennettiin keskiajan lopulla Vesijärven rannalle. Se kuuluu Hämeen komeimpiin kivikirkkoihin ja sijaitsee keskellä laajaa kulttuurimaisemaa, johon kuuluu esihistoriallinen ja rautakautinen Hollolan Kapatuosian linnavuori ja useita kivikautisia ja rautakautisia asuinpaikkoja sekä kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakennuksia.

Hollolan seurakunnan kirkonseudun ympäristön yleissuunnitelmaa laatinut työryhmä aloitti vuonna 1996 Museoviraston kanssa keskustelut Hollolan kirkonseudun paikoitusjärjestelyjen, vesihuollon ja sadevesiviemäroinnin parantamisesta, ja nämä työt alkoivat 1998. Toisen suunnitelmavaiheen työt tehtiin 26.8.–19.9.1999 ja kolmannen 4.–20.9.2000. Tämä artikkeli käsittelee näistä viemärointitoista aiheutuneita arkeologisia tutkimuksia kirkon kirkkotarhassa ja sen ulkopuolella.

Päijät-Hämeen maakuntamuseon/Lahden kaupunginmuseon ja Museoviraston välisen yhteistyösopimuksen perusteella viemäroinnin valvontatyö Hollolan kirkon alueella annettiin Lahden kaupunginmuseolle. Töitä hautausmaalla valvoi arkeologi fil. lis. Kenneth Lönnqvist, joka toimi myös pelastuskaivauksen johtajana. Piirtäjänä toimi vuonna 1999 hum. kand. Merja Uotila ja tutkimusavustajana osan aikaa yo. Eero Leppänen. Vuonna 2000 piirtäjänä oli fil. yo. Anssi Malinen. Hollolan seurakunnan puutarhaosastosta paikalla oli keskimäärin 3–5 henkilöä puutarhuri Kari Sinisalon johdolla.

Vuosien 1999–2000 tutkimusten teettäjä ja rahoittaja oli Hollolan seurakunta, joka maksoi muinaismuistolain mukaiset tutkimuskustannukset. Esineet konservoitiin Kansallismuseon konservointilaboratoriossa Helsingissä. Ajoitusnäytteet (radiohiili, kalkkilaasti), maanäytteet ja makrofossiilinäytteet teetettiin ulkopuolisilla asiantuntijoilla. Ajoitusnäytteet tehtiin Helsingin yliopiston geologian laitoksen ajoituslaboratoriossa. Ajoitusnäytteitä tehtiin vuonna 1999 ¹⁴C-menetelmällä kahdesta orgaanisesta aineesta koostuvasta näytteestä (yksi luu- ja yksi puuhiilinäyte) sekä yhdestä kiinteästä rakenteesta otetusta kalkkilaastinäytteestä ja vuonna 2000 kahdesta puuhiilinäytteestä. Makrofossiilinäytteet vuoden 1999 kaivauksista tutkittiin Turun yliopiston Kasvimuseon Biodiversiteettiyksikössä. Makrofossiilianalyysin tuloksista tehtiin erillinen raportti.¹

¹ T. Lempiäinen, Hollolan kirkon kasvimakrofossiilitutkimus 1999. Tutkimusraportti, Turun yliopiston Biodiversiteettiyksikkö.

Hollolan kirkon tutkimushistoria

Hollolan kirkon suurta korjausta ja restaurointia edelsivät Muinaistieteellisen toimikunnan suorittamat laajamittaiset rakennusarkeologiset tutkimukset vuonna 1934. Niitä johti Iikka Kronqvist, joka valitettavasti ei laatinut tutkimuksistaan kaivauskertomusta tai muuta tieteellistä raporttia.²

Kirkkoherra Rafael Saartion aikana (1943–1964) kirkon maalla tehtiin rakennustöitä, joilla oli myös arkeologisia ulottuvuuksia. Saartio teetti mm. analyysin kirkon eri osista ottamistaan laasteista Valtion Teknisessä Tutkimuskeskuksessa.³ Saartion kertoman mukaan hautausmaan alueella suoritettiin 1930-luvulta alkaen ilmeisesti melko laajamittaista »kivien perkausta» maanpinnan alta. Hautausmaan kivien poiston yhteydessä havaittiin niiden muodostavan kivikehän, jonka Saartio arveli ympäröivän kirkkoa säännöllisen välimatkan päässä. Silloisesta muinaistieteellisestä toimikunnasta paikan päällä kävi kesällä 1951 asiaa tutkimassa intendentti Jouko Voionmaa. Hän tutki Saartion mukaan havaitun kivirakennelman jäännökset ja kulkusuunnan. Valitettavasti Voionmaan tutkimuksista ei ole kirkkotarhan osalta säilynyt kirjallista jäämistöä, jota historialliskriittinen tutkimus voisi hyödyntää. Tästä huolimatta Voionmaan 1950-luvun »muuritutkimusten tuloksiin» viitataan edelleen ikään kuin tieteellisinä tosiasioina, erityisesti harrastelijapiireissä.⁴

Sakariston ja kuorin välille tehtiin vuonna 1965 kaivanto, jota työtä valvoi Pekka Kärki. Rutiininomaisissa tutkimuksissa ei tullut merkittäviä löytöjä. Markus Hiekkänen laati 1993–94 useita matkakertomuksia tutkimuksistaan Hollolan kirkossa, liittyen kirkon perustamisvaiheisiin ja sen ikään.⁵ Merkittävin Hollolan kirkkoon liittyvä viime aikojen löytö on Hiekkasen vuonna 1997 julkaisema keskiaikainen istuimen sivupääty, jossa on Kristuksen kasvot.⁶

Hollolan seurakunnan hautausmaalla elo–syyskuussa 1999 tehdyt pelastuskaivaukset olivat ensimmäiset tieteellisin menetelmin toteutetut laajat arkeologiset tutkimukset kirkkotarhan alueella. Tutkimustuloksista jätettiin kaivauskertomus Lahden kaupunginmuseoon ja Museoviraston rakennushistorian osaston (RHO) arkistoon sekä arkeologian osastolle.⁷

Lähteet ja kirjallisuus

Hollolan ja sen keskiaikaisen kirkon historiaa kuvaavat keskeiset teokset ovat *Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa* (Anna-Liisa Hirviluoto, Pirk-

² I. Kronqvist laati tutkimuksistaan muistiinpanoja ja piirustuksia, jotka ovat säilyneet (Hollola. Kirkko II. J. Kronqvistin kaivaukset 1934. Muistiinpanoja, piirroksia. Museovirasto, rakennushistorian osaston arkisto [RHO]). Kirjallinen jäämistö koostuu kuitenkin lähinnä kirkosta tavattujen hautojen ja hautausten ja arkkujen kuvauksista. M. Hiekkänen kommentoi Kronqvistin tutkimuksia artikkelissa Stenkyrkorna i Åbo stift under medeltiden, *Historisk Tidskrift för Finland* 3, 1994, s. 429–458, erit. 429–430.

³ R. Saartio, *Hollolan kirkko kuvissa*, Helsinki 1952, s. 104.

⁴ Saartio 1952, s. 107. Kalervo Töyrylä, *Etelä-Suomen Sanomat* 4.10.1999, s. 6.

⁵ M. Hiekkänen, RHO:n arkisto. Matkakertomukset 19.10.1993, Hollolan kirkon korjaustyöt ja kirkkomaan laajennushanke; 10.1.1994, Hollolan kirkon korjaustyöt; 26.1.1994 Hollolan kirkon korjaus ja kaivauksessa löytynyt istuimenosa; 2.2.1994, Hollolan kirkko kaivaustuloksia ja löydetyn istuimenosan tarkastus; 10.3.1994, Hollolan kirkon korjauksen vaiheet maaliskuussa 1994. Kiitän Markus Hiekkasta monista asiaan liittyvistä keskusteluista ja tiedoista sekä artikkelini käsikirjoituksen lukemisesta.

⁶ M. Hiekkänen, A fragment of a choir-stall in Hollola church – an archaeological addition to art-historical material, *Fennoscandia archaeologica* XIV, 1997, s. 47–51.

⁷ K. Lönnqvist, Hollolan kirkkotarha. Arkeologinen pelastuskaivaus. Päijät-Hämeen maakuntamuseo/

ko-Liisa Lehtosalo-Hilander, Marja Maunuksela, Tove Riska, Antero Sinisalo. Toim. Heikki Mantere, Hämeenlinna 1985) sekä Rafael Saartion kuvateos *Hollolan kirkko kuvissa. Hollola kyrka i bilder. The Church of Hollola in pictures* (Helsinki 1952). Tieteellisenä pylväänä tutkimus on hyödyntänyt Markus Hiekkasen väitöskirjaa *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology* (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 101, Helsinki 1994) sekä saman tekijän artikkelia *Stenkyrkorna i Åbo stift under medeltiden (Historisk Tidskrift för Finland 3, 1994, s. 429–458)*. Kristuksen kasvoja esittävä keskiaikainen puuveistos on julkaistu Markus Hiekkasen artikkelissa *A fragment of a choir-stall in Hollola church – an archaeological addition to art-historical material (Fennoscandia archaeologica XIV, 1997, s. 47–51)*. Yleistietoteoksena voidaan mainita Sakari Kuusi, *Hollolan pitäjän historia I–II* (Porvoo 1935–37, 1980). Näiden lisäksi tutkimus on hyödyntänyt alkuperäislähteinä Hollolan alueella tehtyjen arkeologisten tutkimusten kaivauskertomuksia (Lahden kaupunginmuseo, Museoviraston arkeologian ja rakennushistorian osasto) sekä arkeologisten irtolöytöjen luetteloita.

Saatesanat

Kiitän työtovereitani Lahden kaupunginmuseossa, fil. kand. Anne Takalaa, fil. lis., M. A. Hannu Takalaa ja fil. kand. Hannu Poutiaista. Hollolan seurakunnan työntekijät ovat keräämiensä tietojen ja havaintojensa avulla myös avustaneet arkeologisen kokonaiskuvan muodostamista aiheesta. Siitä heille kaikille kiitokseni. Suomen kulttuurirahaston Päijät-Hämeen rahaston vuonna 2000 myöntämä apuraha mahdollisti tutkimusartikkelin laatimisen aiheesta.

Vuoden 1999 kaivausalueen kuvaus

Vuonna 1999 kaivettu alue sijaitsi kirkon lounais- ja kaakkoispuolella, kokonaan kirkkotarhaa ympäröivän ja käytössä olevan kiviaidan sisällä. Vuotta aiemmin aloitettua viemäriintityötä jatkettiin elokuussa 1999 tuomalla putket kellotapulin itäkulmalle kirkon kiviaidan ali kadulta. Viemärikaivannon ensimmäinen osa sijoittui kellotapulin luoteispuolelle tapulin pituusakselin suuntaisesti eli lounais-koillissuunnassa 30 metrin matkalle. Tapulin keskikohdalta kaivantoa jatkettiin 20 metriä kohti asehuonetta suunnassa NW. Asehuoneen edustalta edettiin keskimääräisessä suunnassa WNW 30 metriä kirkon päädyn länsipuolelle. Kirkon länsioven kohdalla ulotettiin yksi kaivannon haara suunnassa NW 30 metriä kirkon luoteispuolelle, noin 20 metrin etäisyydelle sen luoteiskulmasta. Kaivannon lounaisin osa ulotettiin kirkon länsipäädyistä noin 40 metriä suunnassa SW (kartta 1).

Viemärin kaivaustyö tehtiin teknisesti pääosin haudankaivuussa käytetyllä pienois-kaivinkoneella, 80–90 cm leveänä kaivantona. Viemäri kaivettiin kerralla vertikaali-

Lahden kaupunginmuseo 1999, s. 1–55. Löydöt KM 99068: 1–22, rakennusfragmentit R 1222: 1–2, RHO:n kuvat MV 124176–124194 ja DIA 43875–43894. Lahden kaupunginmuseon kuvat, MV 123686–123780 ja DIA 31412–31511. K. Lönnqvist, Hollolan kirkkotarha. Arkeologinen tutkimus. Päijät-Hämeen maakunta museo/Lahden kaupunginmuseo 2000, s. 1–15. Lahden kaupunginmuseon ja Museoviraston Rakennushistorian osaston arkisto. Lahden kaupunginmuseon kuvat, MV 125606–125652. Kaivauksen aikana ei tehty esinelöytöjä.

sesti pohjaan asti ja se vedettiin pääsääntöisesti kirkkotarhan käytössä olevia sorakäytäviä pitkin ja niiden suuntaisesti. Kaivausalueella oli pituutta pohjois-eteläsuunnassa 70 metriä ja länsi-itäsuunnassa noin 50 metriä. Kaivannon avattu laskennallinen kokonaispituus oli noin 140 metriä. Kaivausten kokonaispinta-ala ei siten muodostunut kovinkaan suureksi, vaikka syvyys paikoitellen ylsi lähes kolmeen metriin maanpinnasta lukien. Kaivannon syvyyden takia kaikki arkeologiset kerrostumat voitiin kuitenkin tutkia kerralla yhdellä silmäyksellä pinnasta pohjaan.

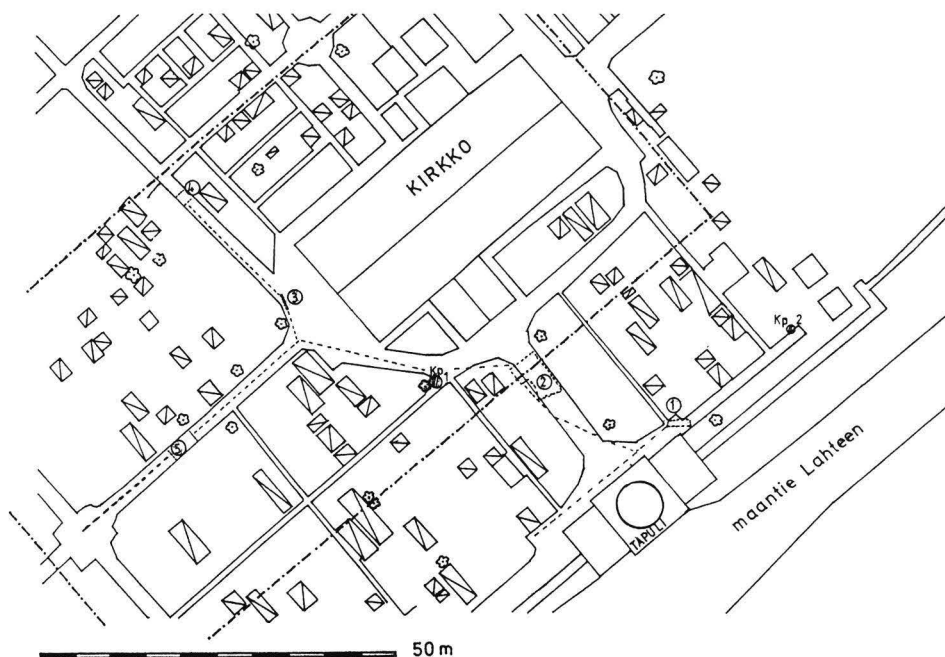
Kaivausmenetelmät ja dokumentointi

Työn aikana tutkittiin ja dokumentoitiin Hollolan kirkkotarhan alueella useita erittäin mielenkiintoisia historiallisen ajan muinaisjäännöksiä. Muinaisjäännökset dokumentoitiin kartoin, valokuvin, näyttein ja laatimalla niistä useita eri tyyppisiä dokumentointilomakkeita arkeologisen kontekstin, maalajien tai rakennustekniikan mukaan. Näytteistä tehtiin erilliset lomakkeet. Kaivauskohteet suhteessa kirkkoon näkyvät aluetta esittävässä yleiskartassa (ks. kartta 1, alkuperäinen mittakaava 1 : 500, kaivausalueiden numerot 1–5).

Kaivausmenetelmästä ja alueen luonteesta johtuen kiinteät kivirakennelmat tutkittiin *in situ*, puuttumatta niihin sen enempää dokumentoinnin jälkeen. Kivirakennelmien tutkimisen yhteydessä kaikki pintamaa poistettiin koneellisesti muinaisjäännösten ympäriltä. Viimeistely- ja puhdistustyö suoritettiin normaalilla tasokaivausmenetelmällä, ja sen jälkeen kohde dokumentoitiin arkeologisesti. Dokumentoinnin jälkeen kohde peitettiin ja jätettiin kivirakennelmien osalta koskemattomana paikoilleen, mikäli tämä käytännössä oli mahdollista.

Kaivauksen viimeinen viikko vuonna 1999 muodostui varsinaiseksi pelastuskaivaukseksi, jonka aikana tutkittiin dokumentoimalla nykyisen kellotapulin ja asehuoneen väliltä löytynyt suhteellisen hyvin säilynyt kivirakenne, joka tutkimusten mukaan on rakennuksenpohja (kartta 1, kohde 2; kartta 2). Kaivausympäristön poikkeuksellisen luonteen takia tutkittavaa aluetta ei voitu laajentaa havaittujen kivirakennelmien kohdalla käytännössä paljoakaan. Samasta syystä ei normaaleja dokumentointitekniikoita (kuten paalutusta) voitu kaikilta osin soveltaa pelastuskaivauksenkaan aikana. Etäisyydet määriteltiin mittanauhoilla kirkon rakenteista ja suunnat vaaituskoneella ja bussolilla. Dokumentoidusta kaivauskohteista mitattiin kuitenkin absoluuttinen korkeus vaaituskoneella tunnetusta, valtakunnallisesta kiintopisteestä käsin pintamaan, kiveyksen ja yksittäisten kivien, maalajien sekä tärkeimpien löytöjen kohdalla. Tärkeimmistä löydöistä mitattiin erikseen x-, y- ja z-koordinaatit ja/tai niiden sijainti merkittiin kentällä karttoihin.

Asehuoneen ja tapulin välinen kivirakenne tutkittiin poikkeuksellisesti lähes koko laajuudessaan kahdessa tasossa. Varsinainen rakennuksenpohja suurine kivineen jätettiin koskemattomana paikoilleen. Pintarakennelma dokumentoitiin normaalisti (taso 1), jonka jälkeen pienemmät kivet ja irtomaa sekä irrallinen kalkkilaasti poistettiin tasokaivausmenetelmällä. Kohde kaivettiin lastalla pohjaan asti (taso 2) rakenteen selvittämiseksi. Maa seulottiin pelastuskaivausalueella 5 mm:n seulalla pienlöytöjen saamiseksi talteen.

- ⊗ kaivaus 1999
- viemärikaivanto 1999
- ▧ iso hauta
- ⊗ lehmus
- keskiaikaiseksi arvioidun kivimuurin laskettu kulku-ura (kohdissa ①, ②, ③, havaittu muurirakennelmaa)

Kartta 1. Vuoden 1999 tutkimusalue, kohteet 1–5.

Arkeologiset havainnot (kartta 1, kohteet 1–5)

Alue IA: kaivanto kellotapulin edustalla
(kartta 1, kohde 1 ja siitä lounaaseen)

Tutkimusten alussa dokumentoitiin vuosina 1829–31 rakennetun kellotapulin perustus kaivannon koilliskulmaan jääneessä profiilissa. Perustuksen rakennusaineena oli käytetty yhtäältä pyöreitä ja kulmikkaita luonnonkiviä ja toisaalta selvästi karkeasti lohkottuja kiviä, joissa näkyi metallityökalujen aiheuttamia jälkiä. Suurimmat kivet olivat kooltaan 90 × 35 × 35 cm. Kivissä ei näkynyt poranreiän jälkiä. Perustuksen kulmaus oli ladottu kylmämuurauksella ilman sideainetta kolmesta päällekkäisestä, suurten kivien muodostamasta säännöllisestä kiverroksesta. Suorakaiteen muotoisten kivien pitkät sivut oli asetettu tapulin itäisen NW-SE-suuntaisten poikittaisseinien ja toisaalta SW-NE-suuntaisten pitkittäisseinien mukaisesti. Isojen kivien täytteeksi oli kerroksiin lisätty pienempiä kiviä.

Maaperän stratigrafiassa oli tiiviiksi pakkaantunut kalkkilaastijäte- ja tiilimurskekerros sekä muuta jätettä. Sekoittunutta 'kulttuurimaata' oli myös kaikkein suurim-

man, pohjalla olleen kellotapulin perustuksen kulmakiven alla. Tämän mukaan nykyisen kellotapulin kaikki perustuksen suuret rakennuskivet tuotiin varta vasten paikan päälle rakentamisen yhteydessä ja sijoitettiin ilmeisesti koskemattomaan maaperään. Kellotapulin edustalta ei tullut esinelöytöjä. Kaivauksen yhteydessä todettiin muutamia hautoja, joista oli jäljellä yksittäisiä, palamattomia ihmisen luita.

Kellotapulin luoteispuolisen oviaukon kohdalla tavattiin paksu ja mustaksi hiiltynyt palo- ja tuhokerros. Stratigrafisten havaintojen mukaan laaja-alaisen tuhokerroksen absoluuttinen korkeus vaihteli alueella noin 94,70–94,80 ja 95,00–95,20 m mpy välillä ja se oli enimmillään 60–80 cm nykyisen maanpinnan alla. Palokerros muodostui enimmillään lähes 20 cm:n paksuisesta kerroksesta, jonka ylin osa oli tummaa, pääosin mustaa maata, jossa näkyi runsaasti palanutta hiiltä. Palokerroksen alin osa oli paksuudeltaan 1–2 cm ja koostui täysin mustasta, vahvasti kovettuneesta aineesta. Sementoitunutta ainesta oli palokerroksessa sekä irtomuodossa että suurempina kidekasoina. Palokerroksen koko, laajuus ja säännönmukainen sijainti stratografiassa viittaa siihen, että palanut aines ei ole kulkeutunut paikalle täytemaan mukana, vaan että se on peräisin paikalla tuhoutuneesta, ilmeisesti pääosin puisesta rakennelmasta.

Kellotapulin kohdalla viemärikaivanto ulotettiin lounaissivustalla noin 15 metrin päähän kirkkotarhan aidan suuntaisesti sorakäytävää pitkin. Täältä ei tavattu merkkejä kiveyksestä tai muista kivirakennelmista, mutta sen sijaan kaivannosta löytyi useita huonosti säilyneitä hautauksia, joiden ikää ei voinut varmuudella määrittellä. Osa haudoista sijaitsi kiinni kellotapulin lounaispäädyn kivijalassa. Hautojen sijainti selvästi keskiaikaisen kirkkomaan ulkopuolella viittaisi niiden olevan suhteellisen myöhäisiä. Toisaalta niiden sijainti suhteessa nykyiseen kellotapuliin viittaa vahvasti siihen, että ne ainakin osittain ovat vanhempia kuin kellotapuli, joka pystytettiin vuosina 1829–31.

Kellotapulin seinästä 9 metriä lounaaseen tavattiin pakkaantunut kalkkilaastikerros ja kaksi maatumeneesta puusta koostunutta kerrosta. Kuopan pohjalla oli laastiläiskiiä hiekassa yli metrin syvyydessä. Laastin esiintyminen kaivannon pohjalla viittaa siihen, että kulttuurikerros oli sekoittunut. Jäänteiden alkuperä jäi epäselväksi, mutta ne saattavat liittyä Engelin kellotapulin rakentamiseen.

Alue 1B: tuhokerros

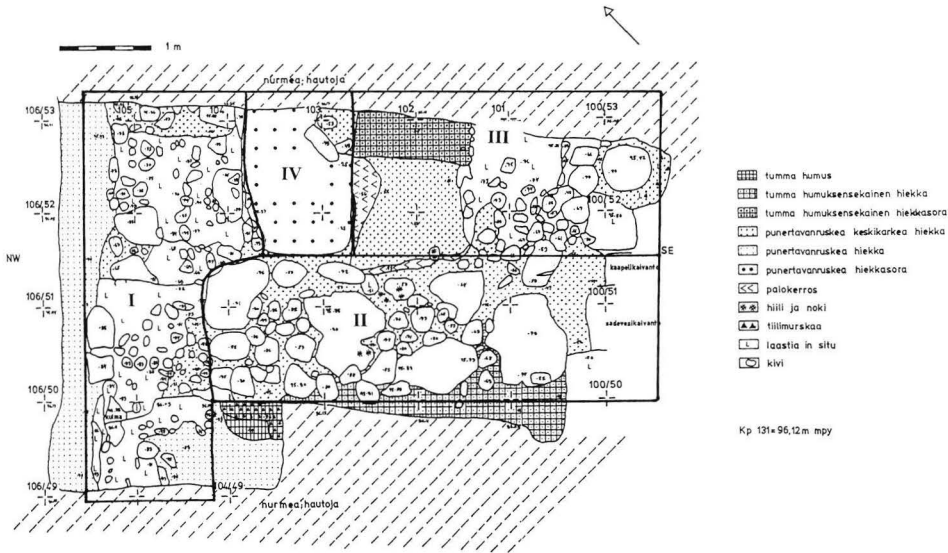
(kartta 1, kohteiden 1–2 välimaasto)

Nykyisen kellotapulin edustalla havaittu palokerrosilmiö jatkui yhtenäisenä (anomalioita lukuun ottamatta) muutaman senttimetrin paksuisena kerroksena kellotapulin edustalta kirkon asehuoneelle päin yli 13 metriä, aina rakennuksenpohjan kiveyksen SE-reunaan asti. Samanlainen palokerrosilmiö havaittiin myöhemmin kaivannon asehuoneen puoleisessa osuudessa, rakennuksenpohjan päällä.

Alue 2A: kellotapulin ja asehuoneen välinen kaivanto

(kartta 1, kohde 2; kartta 2)

Pelastuskaivausalue tapulin ja kirkon asehuoneen välillä kaivettiin kahdessa vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa avattiin kapea, kauhan levyinen (80–90 cm) kaivanto, jossa todettiin, että 13 metrin etäisyydellä asehuoneesta kaakkoon alkoi massiivinen kiveys. Sen todettiin jatkuvan 8 metrin päähän asehuoneesta. Kiveys kuului myöhemmin todettuun rakennuksen kivijalkaan. Jo puhdistusvaiheessa havaittiin, että kiveyk-

Kartta 2. Vuoden 1999 tutkimusalue, kohde 2: asehuoneen ja kellotapulin välinen muuri ja rakennuksen pohja.

sen ylin kerros muodostui osittain *in situ* paikallaan säilyneistä litteistä liuskelaatoista, jotka oli kiinnitetty alempana sijaitseviin kiviin kalkkilaastilla (kartta 2). Laatoitusta ja pintakiveystä oli vahingoitettu pahoin 1970- ja 80-luvuilla tehdyn kaapelikaivuun yhteydessä.⁸ Tuhoa näkyi paikoin noin 60 cm syvyyteen asti. Rakennuksen kivijalan alimmat osat olivat säilyneet ehjinä.

Kaivauksen toisessa vaiheessa tutkittava alue avattiin koko sorakäytävän levyiseksi pelastuskaivausalueeksi, jonka koko oli noin 6 × 4 metriä. Paikalla oli kaksi toisistaan selvästi poikkeavaa mutta samalla toisiinsa liittyvää kivirakennelmaa. Asehuoneen puoleisessa päädyssä, alkaen 8 metriä asehuoneesta kaakkoon oli karkeasti kirkon pituusakselin suuntainen eli lounais-koillissuuntainen muurirakennelma. Muurista kellotapulin suuntaan, ts. asehuoneesta 8–13 metriä kaakkoon, alkoi L-kirjaimen muotoinen seinärakennelma, joka oli todetun rakennuksen pohjan läntisin seinä (kartta 2, alue II).

Nykyisen kellotapulin ja asehuoneen edustalta tavatun kivirakennelman välille, aina 8 metrin etäisyydelle asehuoneesta kaakkoon, ei ilmeisesti ole hautausmaan lähihistorian aikana haudattu vainajia. Ensimmäiset varsinaiset hautaukset sijaitsivat muurin ja asehuoneen välillä (1–8 m asehuoneesta kaakkoon) tai sijaitsivat kaivannon koillis- ja lounaispuolen profiilissa nykyisen nurmikon ja hautojen rajalla.

Pelastuskaivausalueen kaakkoiskulmassa muratun kiveyksen kohdalla todettiin paksu palokerros, joka selvästi oli joko kokonaan tai ainakin osittain kiveyksen alla. Myös SW-NE-suuntaisen muurin kaakkoiskyljessä voitiin havaita miten musta, hiiltynyt tuhokerros sijaitsi graniittilohkarekerroksen välissä. Tämä tarkoittaa sitä, että palo oli ylittänyt koko rakennuksen pohjan ja että kivirakennelman ylimmät osat uusit-

⁸ Suurimmat liuskekivet oli joskus irrotettu, sähkökaapelit sijoitettu niiden alle ja kivet palautettu paikoilleen. Näitä, osittain laastin vielä peittämiä kiviä, jotka eivät enää olleet alkuperäisillä paikoillaan, tavattiin useasta kohtaa ympäri pelastuskaivausaluetta.

Kuva 1. Hollolan kirkko. Kartta 1, kohde 2. Rakennuksenpohja ja keskiaikainen muuri asehuoneen ja kellotapulien välillä nähtynä luoteesta. Kuvat 1–3 Kenneth Lönnqvist 1999.

tiin tuhon jälkeen korjauksilla. Jatkettaessa viemärikaivantoa asehuoneen edustalta luoteeseen huomattiin, että kerros, jossa oli tiilimurskaa, laastia, palanutta ainesta ym. rakennusjätettä, ei jatkunut enää muurin kohdalta luoteeseen vaan päättyi siihen, missä itse kiveys päättyi 8 metriä asehuoneesta kaakkoon. Paikalta löytyi ainoastaan hautauksia ja vainajien luita.

Alue 2B: lounais-koillissuuntainen muuri
(valokuva 1; kartta 1, kohde 2; kartta 2, alue I)

Asehuoneesta kaakkoon kulki 8–10 metrin etäisyydellä lounais-koillissuuntainen muuri. Kompassisuuntana muurin kulku oli 40–220° eli 40° itään N ja 40° S lännestä. Muuria avattiin noin 5 metrin matkalta. Sen leveys vaihteli 1,4–2,0 metrin välillä ja säilynyt, näkyvä korkeus kaivannon pohjalta vaihteli 45 ja 62 cm:n välillä. Rakennelmaa ei purettu eikä sen sisempiä kivikerroksia tutkittu. Rakennelman läpileikkaus dokumentoitiin näkyvien pintakerrosten osalta.

Kaivaushetkellä muria peitti 10–20 cm:n paksuinen kerros jätemaata, jossa oli murentunutta kalkkilaastia, tiilimurskaa ja hienoa hiekkaa. Osittain jo tässä kerroksessa – ja erityisesti sen alla – havaittiin kiinteästi kalkkilaastilla muurattuja, muotoiltuja liuskelaattoja, jotka selvästi olivat *in situ* ja jotka muodostivat muurin katekerroksen. Kalkkilaasti oli vaaleanharmaata ja paikoin vielä erittäin kovaa ja kiviin täydellisesti kiinnittynyttä. Muurin seuraava, pohjaan asti ulottuva kerros muodostui erikokoisista kookkaista, harmaista ja punaisista luonnon pyöristämistä graniittilohkareista, jotka oli kylmämuurattu. Muurissa ei esiintynyt missään kohtaa tiiltä *in situ* osana säilynyttä rakennelmaa. Muurirakennelman pitkiä lounais-koillissuuntaisia si-

vuja oli rakennusvaiheessa painotettu, ts. suorakaiteen muotoiset pitkänomaiset graniittikivet ja niiden päällä olevat liuskelaatat oli ladottu pitkittäisakselinsa mukaan muurin sivujen pitkittäisakselin mukaisesti. Jätelaastista löytyi myös kappaleita, joihin oli jäähmettynyt selvä suora kulma eli muuraus oli kerran ollut tiessä kiinni. Koska paikan päällä rakenteessa ei havaittu muurattua tiiltä, arveltiin että jäänteet ilmeisesti olivat peräisin joko rakennelman ylemmistä kerroksista tai sitten ne oli tuotu paikalle muualta jätteenä.

Kaivauksen äärimmäisen lounaiskulman puhdistuksen yhteydessä havaittiin, että muuriin yhtenäinen kiveys maan alla jatkui länteen maan päälläkin näkyvän kohouman suuntaisena hautojen välissä. Toiseksi huomattiin, että muurin lounais-koillisuuntainen kiveys muodosti suoran kulman kirkon sorakäytävän suuntaisen ja asehuoneen ja kellotapulinn välillä olevan leveän ja syvemmän kiveyksen kanssa, joka oli luode-kaakkoissuuntainen. Kolmanneksi löydettiin irtomaan puhdistuksen yhteydessä lounaiskulmauksen ruudusta 105/49 muurin päältä iso laastinkappale, joka oli *in situ* kivien päällä. Lähempi tutkimus paljasti, että kyseessä oli pystysuoran seinän jäänteet, joka oli kuulunut jonkin tyyppiseen pystysuoraan portti- tai ovirakennelman seinään. Laastilattialla olevalla seinän jäänteellä oli korkeutta 21 cm, leveyttä 30 cm ja syvyyttä 25 cm.

Laastipinta oli mitä todennäköisemmin rakennuksen alkuperäinen lattiapinta (95,85 m mpy), joka oli keskimäärin 25–35 cm ympäröivän maanpinnan alla. Kulmauksen säilynyt pystysuora 'seinäpinta' muodosti luode-kaakkoissuuntaisen laastipinnan, joka oli siis samansuuntainen kuin kaakkoon jatkuva yli 5 metrin pituinen kivimuodostelma, joka oli rakennuksen pohjan lounaisseinä. Laastiseinän rakennelmaa ja muurausta oli vahvistettu yli 20 cm:n kokoisilla pyöreillä kivillä (kuva 2). Näin voidaan varmuudella sanoa, että muurin päällä olevan pystysuoran laastiseinän kappaleen kohdalla oli aukko, joka muodosti rakennuksen lounaisseinän kanssa samansuuntaisen eli luoteis-kaakkoissuuntaisen kulmauksen, joka avautui nykyisen asehuoneen suunnalta kellotapulille päin kirkkokäytävän suuntaisesti.

Absoluuttisten korkeusmittausten perusteella pystysuora laastikulmajäännös oli muutaman senttimetrin tarkkuudella samalla korkeudella kuin muurin ehjänä säilynyt muurattu koilliskulma. Koska muurin päällä lounaiskulmassa sijainnut laastikulmajäännös oli selvästi jatkunut muurin koillisosaa korkeammalle, ja koska koillisosaa vuorostaan oli säilynyt ehjänä, on ainakin muurin koillispuolella oletettavasti ollut laastilla muuratun kiveyksen päällä jonkin tyyppinen lisärakenne. Tämä selittäisi haudausmaan muissa osissa havaitun ja nyt dokumentoidun muurin suhteellisen matalan korkeuden (50–100 cm). Havaintoja kivimuurausten päällä mahdollisesti olleesta puisesta lisärakenteesta tehtiin kirkon luoteispuolen kaivannosta (kartta 1, kohde 4).

Alue 2C: rakennuksen pohja

(kuva 1; kartta 1, kohde 2; kartta 2, alueet II–III ja osin I)

Lounais-koillisuuntaisen muurin kaakkoispuolella oli 3,3 m:n mittainen (SW-NE), 1,4 m:n levyinen (NW-SE) ja 40 cm:n korkuinen massiivinen kivirakennelma, joka tutkittiin pohjaan saakka, SE-päädystä havaittuun suurikokoiseen kulmakiveen asti (>105 × 90 × 40 cm. Kartta 2, alue III). Kaivannon SE-päädystä kiveyksen perustamissyyvyys oli noin 94,5 m mpy korkeudella ja arviolta 1,5 m nykyisen maanpinnan alapuolella. Pohja oli ladottu alas saakka erittäin suurikokoisista luonnon pyöristämistä tai teräväkulmaisista graniittilohkareista. Pisimmät ja suurimmat suorakaiteen muotoiset pohjalla olleet kivet oli asetettu pituusakselinsa nähden seinän suuntaisesti.

Kuva 2. Hollolan kirkko. Kartta 2, kohde 2, alue I. Ruudusta 105/49, keskiaikaisen muurin päältä löytnyt laastiseinän jäännös tukikivineen nähtynä lounaasta.

SE-päädyn suurimman kiven kohdalla tavattiin koilliseen kääntyvä seinän kulmaus. Seinärakennelmalla oli pituutta 3,3 metriä ilman lounais-koillissuuntaisen muurin paksuutta, muuri mukaan lukien 5,3 metriä. Lounaisseinän suuntaus oli 130–310° eli 50° pohjoisesta W.

Alimmissa, isoista kivistä tehdyssä kerroksessa ei ollut laastia *in situ*. Tämän päällä olleesta kerroksesta, joka muodostui keskikokoisista kivistä, löytyi jonkin verran laastia kivien välistä, joskin sitä oli eniten ylimmässä pienkivi- ja liuskelaattakerroksessa. Pienet kivet oli useimmiten kiilattu kylmämuuraamalla suurten lohkkareiden väliin.

SW-NE-suuntaisen muurin koillisosasta kaakkoon oli toista metriä pitkä ja syvä alue, jossa ei ollut selkeää kivirakennelmaa yksittäisiä kiviä lukuun ottamatta (kartta 2, alue IV). Paikalle oli tehty historiallisena aikana lounais-koillissuuntainen hautaus. Sekoittuneesta maaperästä talteen otetusta luusta tehty radiohiiliajoitus osoitti hautauksen olevan resentti. Tästä kellotapulien suuntaan alkoi noin 2,0 metriä pitkä (SE-NW) ja 1,4 metriä leveä (SW-NE) tasaisesti kivetty alue, jolla oli syvyyttä vähintään 30 cm (kartta 2, alue III). Kiviä ei dokumentoinnin jälkeen poistettu vaan ne jätettiin paikoilleen, joten kivikerroksen lopullinen syvyys jäi varmistamatta. Kiveyksen ylin kerros oli tehty kalkkilaastilla muuratuista suurista liuskekivilaatoista (suurin koko 43 × 22 cm), jotka muodostivat tasaisen, horisontaalisen kerroksen. Tähän ylimpään kerrokseen oli lisätty useita pyöreitä graniittilohkkareita, jotka nekin oli muurattu kalkkilaastilla. Laastimuuraus muodosti melko tasaisen lattiapinnan. Laasti oli väriltään vaaleanharmaata ja sen seassa oli pienempiä kiviä 20 mm:n raekokoon asti. Alin kerros, joka dokumentoitiin lounaanpuoleisesta profiilista, muodostui pyöreistä tai pyöreäkulmaisista, suurista ja keskisuurista graniittilohkkareista, joiden koko vaihteli enimmillään välillä 32 × 32 × 25 cm – 25 × 20 cm. Ruudussa 100/52, kaivauksen koilliskulmassa oli »rappukiveksi» nimetty säännöllisen muotoinen kivilaaka, kooltaan 50 × 50 × 15 cm (kartta 2, alue III). Kiven funktio jäi epäselväksi.

Kaivauksen viimeisillä tunneilla selvisi vahingossa, minkä kokoinen rakennuksen pohja paikalla oli ollut ja missä rakennuksen koillisseinä sijaitsi. Olettaessa näytteitä syvältä kaivauksen koillisprofiilista, SW-NE-suuntaisesta muurista kaakkoon, romahiti osa koko profiilia (kartta 2, alue IV). Tuolloin paljastui luode-kaakkoisuuntainen isoista kivistä tehty säännöllinen latomus, joka oli samansuuntainen ja -muotoinen kuin rakennuksen lounaisseinä. Kiveys alkoi heti asehuoneen edustan muurista kaak-

koon ja oli selvästi rakennuksen pohjan puuttuva koillisseinä. Seinä oli teknisesti tehty saman periaatteen mukaan kuin muualla: pohjalla olivat suuret pyöreäkulmaiset tai graniittiset luonnonkivilohkareet ja ylempänä kulmikkaat, hakatut ja pienemmät kivet.

Rakennelman dokumentoitu koko luode-kaakkoissuunnassa oli 3,3 metriä, muurin syvyys mukaan lukien noin 5,3 metriä. Pohjoisen x-koordinaatin 103 kohdalla rakennuksen pohjalla oli leveyttä lounaisseinän ulkosyrjästä koillisseinän sisäseinään 3,3 metriä. Lounaisen seinän paksuus pohjoiskoordinaatti 103 kohdalla oli 1,4 metriä. Jos oletamme seinien paksuuden symmetriseksi, tämä antaisi rakennuksen mitaksi lounaisen seinän ulkosyrjästä koillisseinän oletettuun ulkosyrjään noin 4,7 metriä. Rakennuksen pohjan enimmäisulkomitan voisi siten arvioida olleen hyvin lähellä kokoa 5,3 m × 4,7 metriä.

Selviä palon merkkejä havaittiin rakennuksen pohjan kaakkoiskulman ison kiven luoteispuolella eli rakennuksen pohjan sisällä lähempänä asehuonetta. Usean kiven päälle oli kerääntynyt musta nauhamainen hiilikerros tai isompi hiilikeskittymä. Monet rakennuksen pohjan lounaisen seinärakennelman sisällä olleista isoista kivistä osoittivat lämpörapautumisen merkkejä.

Alue 3: kirkon lounaispuoleinen kaivanto (kartta 1, kohteet 3 ja 5)

Kirkon länsipäädyn edustalla kaivanto kulki luoteeseen kirkon luoteispuolelle ja lounaaseen. Luoteisin kaivanto on kuvattu alueen 4 kohdalla: kirkon luoteispuoleinen kaivanto (kartta 1, kohde 4). Lounaisin haara vietiin kirkon länsipäädyn edustalta 40 metrin etäisyydelle (kartta 1, kohde 5).

Noin 6 metrin etäisyydellä kirkon länsipäädystä oven edustalta tavattiin runsaasti ilmeisesti kirkosta lähtöisin olevaa rakennusjätettä (kartta 1, kohde 3). Jäte koostui suurikokoisista karkeasti hakatuista punagraniittilohkareista (suurin koko 60 × 30 × 45 cm), jotka muodostivat toista metriä paksun mutta rakeenteettoman kerroksen. Paikalta ei tehty esinelöytöjä. Kivien joukossa oli kokonaisia tiiliä ja niiden kappaleita (mm. kaari- tai holvitiiliä), ruostuneita nauloja ja rautaista ohutta ja litteätä levy-nauhaa. Osa tiilistä oli ollut tulipalossa; ne olivat mustuneet ja pullistuneet lämpölaajentumisen seurauksena. Vastaavanlaista jätettä ei löydetty muualta vuonna 1999 tutkitulta alueelta.

Länsipäädyn oven kohdalla kymmenisen metriä kaakkoon asehuoneelle päin sijaitsevan kaivannon alue, jossa oli pienellä alalla suhteettoman suuri määrä palamattomia ihmisenluita ja vainajien osia: kokonaisia kalloja ja raajojen luita. Kalloissa oli jäljellä jopa pehmeää kudosta. Ehjät kallot tutkittiin mutta niissä ei havaittu esimerkiksi väkivaltaiseen kuolemaan viittaavia merkkejä. Tällä pienellä alueella oli arviolta kymmeniä vainajia, ts. luita oli liian tiheästi, jotta ne olisivat voineet olla tavallisista hautauksista. Luita tuli jo noin 40 cm:n syvyydestä aina 2 metrin syvyyteen, paikalta, jossa työtekijöiden käsityksen ja tiedon mukaan ei ainakaan 1900-luvun alun jälkeen ole tehty tavallisia hautauksia. Vainajien jäänteiden ja rakennusjätteen sijoittaminen kahteen lähekkäiseen mutta erilliseen kaivantoon viittaa siihen, että aines oli siirretty paikalle kirkosta. Ilmiön ikää ei tarkemmin määritelty tämän tutkimuksen yhteydessä. Se liittyy mahdollisesti kirkon suureen korjaukseen ja restaurointiin vuonna 1934.

Kirkon länsipäädyn oven edustalta kaivanto vietiin lounaaseen 40 metrin etäisyydelle (kartta 1, kohde 5). Etäisyydellä 28,3–31 m kirkon länsipäädystä lounaaseen

löytyi syvälle ulottuva graniitista tehty kivirakennelma. Alkuperäisestä noin 4 metrin pituisesta kiveyksestä oli säilynyt noin 3,5 metriä, joka avattiin sorakäytävän suuntaisesti. Kiveys ehti osittain tuhoutua ennen dokumentointia. Se ulottui 30 cm:n syvyydestä 1,3 metrin syvyyteen, missä sijaitsivat suuret perustuskivet (suurin koko 70 × 80 cm, 80 × 50 × 35 cm). Kiviä ei säilyneissä ja dokumentoiduissa osissa ollut ladottu riveihin (»random uncoursed»). Niiden välissä ei ollut laastia tai muuta sideainetta. On kuitenkin varsin todennäköistä, että lounaanpuoleisessa tuhoutuneessa osassa oli ollut suhteellisen huolellisesti kerroksittain asetettuja kiviä. Paikalta ei löydetty tiiltä tai muuta jätettä kuten kalkkilaastia.

Rakennelman NW-SE-suuntausta ei voitu tarkasti todeta tuhojen takia. Alueen puhdistuksen jälkeen havaittiin, ettei kaivannon pituusakselin luoteispuolella ollut kiviä koko avatun kaivannon leveydeltä. Samansuuntaisesti oli maahan upotettu 1980-luvulla kasteluviesiputki. Työntekijöiden muistikuvan mukaan kiviä ei tuolloin kuitenkaan poistettu vaan vesiputkea siirrettiin kiveyksen takia jonkin verran pohjoiseen keskikäytävältä. Päätelmää tukee erityisesti se, että kun kiveyksen laajuutta tutkittiin kaivausten aikana kairauksen avulla, ei kiveyksen luoteispuolelta saatu yhtään kivikosketusta. Kairausta suoritettiin myös itse kivilatomuksen sisällä, jossa oli yhtenäisen kiveys. Kivirakennelman kirkonpuoleisen (NE) päädyn kohdalla todettiin myös kairauksella maanalaisen kiveyksen loppuvan pintakivien kohdalla. Selitystä sille, miksi kiveys ei jatkanut luoteeseen, ei saatu kaivausten aikana. Eräs syy voi olla aikaisempien haudausten yhteydessä tehdyt kivien perkaukset. Dokumentoidun kaivannon kaakkoispuolelta ei voitu kairata maakasojen ja hautojen takia. Kartan 1, kohde 5, lounaisin kivirakennelma katsottiin kaivausten päätyttyä kaiken kaikkiaan niin pahoin vaurioituneeksi, että se poistettiin kaivuuleveyden osalta, koska sitä ei voitu ohittaa eikä alittaa.

Alue 4: kirkon luoteispuoleinen kaivanto
(valokuva 3; kartta 1, kohde 4)

Kirkon luoteispuolella löydettiin 16 metrin etäisyydellä kirkon NW-kulmasta luoteeseen rakennuksen pituusakselin suuntainen eli karkeasti lounais-koillissuuntainen täysin ehjänä säilynyt muurattu kivimuuri.

Muuri oli perustettu 50–70 cm:n syvyyteen maanpinnasta suurikokoisista kivistä ladotun pohjakerroksen päälle. Leveyttä sillä oli SE-NW-suunnassa 175 cm. Muurin paljastettu pituus lounais-koillissuunnassa oli noin 70 cm. Rakennelma muodostui säännöllisiin riveihin ja muotoon ladotuista (»regular course») graniittikiven lohkeista. Kalkkilaastimuurausta esiintyi ainoastaan rakennelman ylimmässä kerroksessa, joka koostui muotoilluista liuskekivistä. Säännöllisiin riveihin ladotut liuskekivilaatat oli asettamisen jälkeen muurattu paikoilleen vaaleanharmaalla kalkkilaastilla. Laasti oli vielä tutkimushetkellä kaikissa kohdin *in situ* kivien välissä ja osittain päällä.

Maan seassa oli paikoin tiilimurskaa ja tiilenpalasia täytteenä. Kaivannon luoteispäädyssä oli 3 × 25 cm:n kokoinen maatuneen puun alue. Puu liittyi mahdollisesti muurauksen päällä olleeseen puiseen rakenteeseen koska vastaavanlaista ilmiötä ei havaittu kivimuurin ympärillä. Kerrostumien kohdalla merkittävää oli se, että stratiografiassa oli noin 10 cm:n paksuisen hienon hiekkakerroksen alla muutaman senttimetrin paksuinen värjäytynyt hiekkakerros ja sen alla paksu musta palokerros kuten kirkon asehuoneen ja tapulin välisen 1–2 alueen kohdalla. Palokerros oli kuitenkin täällä koko muurirakennelman alla eikä sen yläosan yhteydessä havaittu paloon viit-

Kuva 3. Hollolan kirkko. Kartta 1, kohde 4. Keski-aikaisen muurin jäännös kirkon luoteispuolella nähtynä luoteesta.

taavia merkkejä. Muuri peitettiin dokumentoinnin ja tutkimusten jälkeen ehjänä, koska sadevesiviemäri voitiin vetää matalan muurin ali koskematta siihen. Paikalta ei löydetty esineitä.

Esinelöydöt

Kaivannosta 1 (kartta 1, kohde 1) ja siitä lounaaseen nykyisen kellotapulin edustalta ei tehty arkeologisia esinelöytöjä. Kaivannon aivan lounaisosassa otettiin talteen puurarkun osa historialliselta ajalta (KM 99068: 22). Kaivanto 4 kirkon luoteispuolella (kartta 1, kohde 4) oli myös löydötön. Kirkkotarhan länsioiven kohdalle tehdystä kaivannosta (kartta 1, kohde 3) otettiin talteen ilmeisesti kirkon vuoden 1934 suureen korjaukseen ja restaurointiin liittyvästä kaivannosta muutama ehjä tiili (RHO, rakennusfragmentit R 1222:1–2) ja naula. Kaivanto 5 (kartta 1, kohde 5) kirkosta lounaaseen oli sekin löydötön.

Kaivauksen tärkeät esinelöydöt (KM 99068: 1–19) löytyivät kellotapulin ja asehuoneen välisestä kaivannosta (kartta 1, kohde 2 ja kartta 2, alueet I–IV). Osa löydettiin *in situ*, osa tuli seulasta. Kaikki löydöt ovat historialliselta ajalta, ilmeisesti myös piilöydöt. Ajoitettavat löydöt ovat 1600–1800-luvuilta ja enimmäkseen tuontitavaraa.⁹ Määrällisesti suurimman löytöryhmän muodosti vihreä ikkunalasi, ns. metsälasi (Waldglas), jota löytyi arviolta toistasataa fragmenttia, yhteispainoltaan kilon ver-

⁹ Kiitän Museoviraston rakennushistorian osaston tutkijaa M. Niukkasta hänen antamistaan suullisista tiedoista.

ran.¹⁰ Lasifragmenttien joukossa oli yllättäen myös useita punaisella maalilla maalat-
tuja kappaleita, joissa oli kaarevaa, kasviornamentiikkaa muistuttavaa kuviota.¹¹ Osa
paloista oli selvästi paksu- ja kaarevareunaisia ja ne olivat mitä ilmeisimmin olleet
alun perin kiinni lyijykiskoissa lasi-ikkunoiden kaarissa. Osa lasinkappaleista oli sel-
västi myös ollut tulessa ja irisoitunut. Lasinkappaleet löytyivät muutamaa poikkeusta
lukuun ottamatta ruudusta 105/49, kaivausalueen lounaiskulmasta (kartta 2, alue I),
pystysuoran laastiseinäkulmauksen vierestä. Paikalla oli tummanruskea-punertavan
hiekan alue, jossa oli palanut savea, tiilenkappaleita, pienempiä kiviä ja palamatonta
luuta. Lasit tulivat pieneltä alalta ja ne näyttävät olleen jätekuopassa, jonka syvyys
oli noin 50 cm.

Lasitettua keramiikkaa löytyi kaksi palaa ja palanutta savea niin ikään kaksi palaa.
Kaksi erivärisestä raaka-aineesta tehtyä retusoitua pii-iskosta löydettiin näiden lisäksi
rakennuksen pohjan sisältä. Metalliesineiden joukossa oli sekä rauta- että pronssiesi-
neitä. Rautalöytöjen joukossa oli naula ja pieni ruodollinen veitsi. Paikalta löydettiin
näiden lisäksi pronssinen nappi tai niitti ja taivutettu lenkki, jonka käyttötarkoitus on
epäselvä. Tunnistettavissa olevat posliini- ja keramiikkalöydöt ovat enimmäkseen
tuontitavaraa ja viittaavat 1600–1800-lukuihin. Metalliesineille on vaikea antaa sen
tarkempaa ajoitusta.

Vuoden 2000 kaivausalue ja sen kuvaus

Syyskuussa 2000 viemärikaivantoa jatkettiin vanhan Pappilan suunnalta, Särkätien
kohdalta, kirkolle päin noin 200 metrin pituudelta. Kaivanto tehtiin kaivinkoneella
edellä kuvatulla menetelmällä. Se kaivettiin nykyisen hautausmaatoimiston ja kirkon
välistä länteen ja luoteeseen päin, hautausmaan sosiaalitulojen ja varikon länsipuolel-
le. Pääkaivannosta kaivettiin kaksi lyhyttä haaraa lounaaseen. Ensimmäinen kulki
hautausmaatoimiston kohdalta kirkon koilliskulmalle kirkkotarhan sisälle ja toinen
hautausmaatoimistosta luoteeseen, sankarihautoille päin.

Viemäritöiden aikana tehtiin arkeologisesti merkittäviä havaintoja kahdessa koh-
dassa, jotka dokumentoitiin kartoin, valokuvin, mittauksin ja muistiinpanoin. Paikoil-
la ei suoritettu varsinaisia pelastuskaivauksia, koska kohteet olivat osin pahoin tuhou-
tuneita jo ennen arkeologien tuloa paikan päälle. Tutkimus rajoittui kohteiden doku-
mentointiin eri tavoin.

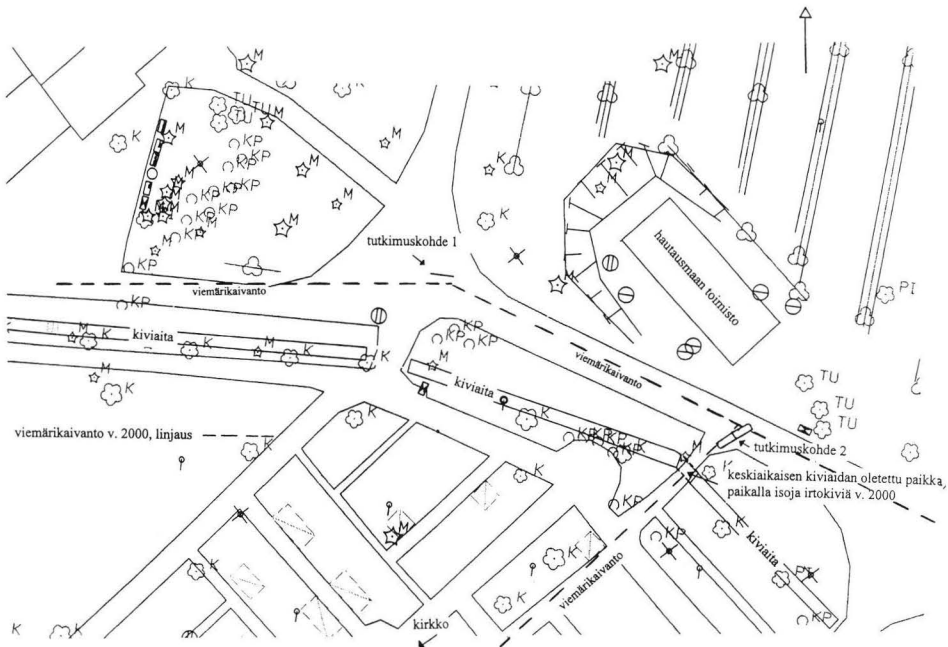
Tutkimuskohde 1

(kartat 3–4)

Tutkimuskohde 1 sijaitsi hautausmaatoimistosta noin 20 metriä länteen, keskellä Pa-
rinpellon suuntaan kulkevaa soratietä. Kaivannon suunta dokumentoidussa kohdassa

¹⁰ Lasifragmentteja ei ole voitu tutkia tarkemmin eikä luetteloida kaikilta osin löytöluettelon edellyttä-
mällä tavalla. Siksi lasifragmenttien määrä ja paino perustuu edelleen arvioon. Tätä kirjoitettaessa lasin-
kappaleet ovat vielä Kansallismuseon konservointilaboratoriossa. Niissä havaitut hyvin säilyneet maalauk-
set edellyttävät kiinnitystä ja konservointia tuhoutumisen estämiseksi.

¹¹ Vrt. T. Riska, *Hollolan kirkko*, 1985, s. 135–136. Hollolan kirkosta on säilynyt kuvia lasimaalauksis-
ta Elias Brennerin ja Søren Abildgaardin tekeminä vesivärikopioina, ks. s. 136, yläkuva, alaoikealla, ainoa
mahdollinen maalaustyypyi. Ainakin Brennerin vuosina 1671–72 kopioimissa lasimaalauksissa oli vihreä
värkenttä pohjana ja ornamenttiikkana kasviaiheet.

Kartta 3. Vuoden 2000 tutkimusalue, kohteet 1 ja 2.

oli 94–274°. Luoteis-kaakkoissuuntaisen kaivannon koillisprofiilissa havaittiin anomalia, joka oli keskeisiltä osin tuhottu ja kaivettu pois ennen dokumentointia. Alue puhdistettiin pelkällä tutkimuksia varten ja kohde dokumentoitiin profiilista. Dokumentoitu kohta on helposti löydettävissä, koska se sijaitsee heti siihen asetetun sala-
ojakaivon koillispuolella. Kohde mitattiin Lahden Puhelinyhdistyksen takymetrillä ja kiinnitettiin koordinaatistoon.

Kohtaan oli selvästi kaivettu iso kaivanto, johon oli alimmaksi sijoitettu kokonaisia, lounais-koillisuuntaisia puita. Pohjalta tavatut puut olivat enintään 100 cm:n syvyydessä. Puuainesta oli kuopan pohjalla 130 cm:n leveydeltä ja 2–40 cm:n paksuisissa kerroksissa. Puu oli täysin hiiltyneitä mutta muuten melko hyvin säilyneitä. Jäi epäselväksi, missä yhteydessä puut olivat palaneet. Niistä saatiin kuitenkin ajoitustulokset, joita käsitellään jäljempänä. Ainakin yksi kappale oli muodoltaan lankun näköinen. Paikalla kulkeneeseen tiehen nähden puut oli ladottu poikittain eli tien pituus-
akselin vastaisesti. Paikalta ei tehty varsinaisia esinelöytöjä, stratigrafian ylimmästä kerroksesta löydettyä resenttiä rautaesineitä lukuun ottamatta. Hiiltyneiden puiden lisäksi kohdassa ei esiintynyt muita rakenteita kuten kiviä. Puukerrosten päällä oli yhdeksän kerrosta eriväristä ja eri raekoon omaavaa hiekkasorakerrosta. Hiekka- ja sorakerrokset olivat kauttaaltaan erittäin kovaksi pakkaantuneita. Kohteen kokonaispituudeksi ja leveydeksi arvioitiin vähintään noin 2 metriä ja syvyydeksi metrin verran. Ilmiö oli paksuin keskeltä (kartta 4), mistä myös otettiin kaksi ajoitusnäytettä. Radiohiilinäytteen (Hel-4495) mukaan kohde ajoittuisi vuosien 1254–1376 cal AD välille.

HOLLOLA KIRKKO 2000

Viemärikaivanto

Mk 1:10 50 cm

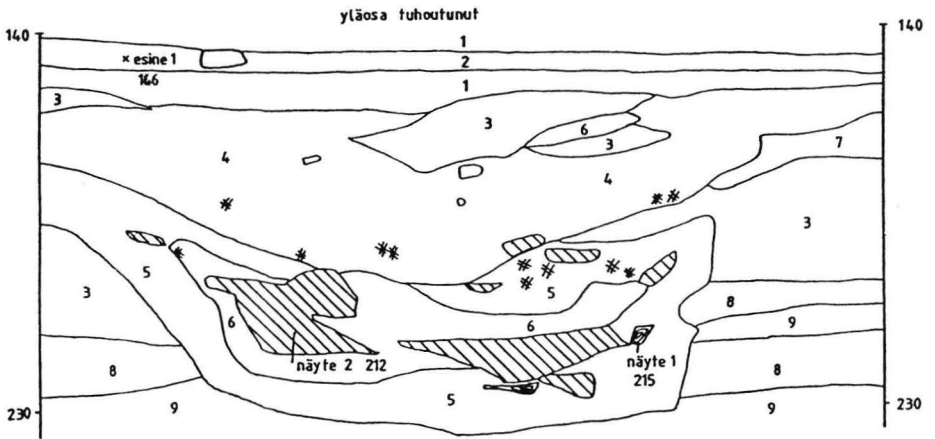
Kp 96.351 m mpy

Koje 134

Piirt. Anssi Malinen

X 6772354.134
Y 2577536.256

X 6772353.164
Y 2577538.030

- 1 Sora, harmaa, kova
 - 2 kivinen hiekka, ruskeanharmaa
 - 3 hiekka, vaaleanruskea
 - 4 karkea hiekka, tummanruskea, kova, + humus, noki, hiili
 - 5 karkea hiekka, punertava, + hiili
 - 6 hiekka, musta, + noki, hiili
 - 7 sora
 - 8 hietä, vaaleanruskea
 - 9 hiekka, vaaleanharmaa, lajittunut
- puu
 hiiltynyt puu
 hiili

Kartta 4. Vuoden 2000 tutkimusalue, kohde 1.

Tutkimuskohde 2

Tässä kohteessa havaittiin ja dokumentoitiin kaksi vierekkäistä ilmiötä, jotka ilmeisesti kuuluivat yhteen. Ilmiön suuntaus oli 134–314°. Kaivanto kulki kohdassa 90 cm:n levyisenä kirkon koillispäätä kohti. Ilmiötä voitiin havainnoida lounais-koillisuunnassa noin 2 metrin matkalla, kirkon koillispäädyn kiviaidan luoteiskulman aidanreunasta 40° koilliseen, 5,3–7,3 metrin etäisyydellä. Ilmiö alkoi noin 35 cm nykyisen maanpinnan alla ja sitä ulottui noin puolen metrin syvyyteen asti eli se sijaitsi 35–80 cm maanpinnan alla. Ilmiön leveyttä ei voitu dokumentoida, mutta se oli ainakin metrin levyinen. Sen korkeus mitattiin käsikäyttöisellä korkeusmittarilla. Sen pohja sijaitsi noin 95,2 m mpy korkeudella maanpinnan ollessa noin 96 m mpy korkeudella.

Maaperä ylemmässä kerroksessa oli kellertävää hiesua, jossa oli sekoittuneena multaa, pieniä tiilenpaloja, hiiltä ja palanutta savea, vaaleanharmaata laastijätettä sekä vähän pieniä, palamattomia ihmisenluun kappaleita. Luita esiintyi lähimpänä kirkkotarhaa ja kiviaitaa. Luut eivät kuitenkaan olleet hautauksista vaan olivat kulkeutuneet paikalla ilmeisesti maansiirtotöiden yhteydessä. Maata oli henkilökunnan mukaan kaivettu useita kertoja viimeisten vuosikymmenten aikana. Esinelöytöjä paikalta ei tullut.

Kaivannon luoteispuolen pääty dokumentoitiin valokuvin, muistiinpanoin ja tekeillä siitä karttaluonnos. Merkittävää oli, että paikalla oli kaksi toisistaan puhtaalla hiekalla erottuvaa likaisenmaankerrosta. Erottavalla hiekkakerroksella oli paksuutta 6–10 cm. Hiilinäyte nro 3, joka ajoitettiin, otettiin alemmasta hiili-nokikerroksesta. Kirkonpuoleisen kaivannonpäädyn kaakkoiskulmassa oli hiilikerros 80 cm:n syvyydessä ja se oli jopa 50 cm:n levyinen profiilista katsoen sekä noin 2 metrin pituinen tasosta katsoen (eli 3,3–5,3 m kirkkotarhan aidasta). Ajoitusten (Hel-4496) mukaan kerros näyttäisi olevan viikinkiaikainen, vuosien 937–1100 cal AD väliltä. Tämän jälkeen lounaaseen eli kirkon suuntaan maa muuttui puhtaan keltaiseksi hiesuksi.

Paikalla ei esiintynyt kiviä, puuta tai muita kiinteitä rakenteita; joitain tiilenkappaleita löytyi (ei kokonaisia). Tästä johtuen ainakin ylin kerros, jossa oli tiilimurskaa ja laastijätettä, lienee historialliselta ajalta ja kirkon rakentamiseen tai korjaamiseen liittyvä. Mielenkiintoista löydössä on tietenkin se, että se sijoittui myös selvästi kirkkotarhan ja kiviaidan ulkopuolelle, joten kirkkotarhan aita ei sinänsä ole 'raja' kirkon historiaan liittyville löydöille. Todennäköisesti kirkosta peräisin oleva jätemaakerros loppui kirkkotarhan aidan kohdalla; siihen viittaavaa ei enää havaittu kirkkotarhan sisällä.

Kaivannosta luoteeseen päin, täsmälleen nykyisen kirkkotarhan kiviaidan kohdalla, kirkon koillispäädyn kiviaidan kulkuaukon edustalla, törmättiin maanalaisiin kiviin, jotka sijoittuivat kirkkoaidan suuntaisesti luoteesta kaakkoon. Kivet olivat suurimmillaan kooltaan 50 × 35 cm ja niitä löytyi heti pintasoran alta. Paikalle oli henkilökunnan mukaan kaivettu 1980-luvulla vesiputkia, jonka yhteydessä ilmeisesti paikalla ollut alkuperäinen muuri tuhouttiin.

Irrallisiksi todettujen pintakivien alta löytyi puhdasta maata, joten mikäli paikalla oli muuri, lienee se ollut hyvin matala. Paikalla on saattanut myös olla kulkuväylä, kuten nykyään, ja kivet olivat ehkä kulkeutuneet sinne lähistöltä. Mahdollisen kivi-muurin ulkonäöstä tai koosta ei voitu sanoa mitään varmaa. Suuria kiviä oli kaikkiaan 3–4 kappaletta. Ne olivat pyöreäreunaisia, ei hakattuja, punaisenharmaita graniittilohkareita, joissa ei ollut kivenkäsittelyn jälkiä. Paikalla oli myös kulmikkaampia kiviä, mutta niissäkään ei näkynyt kivenkäsittelyn tai poran jälkiä. Irtokivet poistettiin, koska rakenne oli tuhoutunut eikä kivillä katsottu olevan merkitystä kohteen tulkinnessa.

Ihmisluiden määrä kasvoi voimakkaasti ja moninkertaistui heti kirkkotarhan aidan sisäpuolella. Kaivannossa näkyi myös hautauksia ja arkunosia, joissa oli isoja luita jäljellä, myös nykyisen sorakäytävän kohdalla, koillisen kulkuaukon kohdalla. Kirkkotarhan kiviaidan ja kirkon koillispuolelta väliltä kaivannosta ei löydetty kiinteitä kiviä tai muita rakennelmia. Muuta rakentamiseen liittyvää, kuten tiiliä tai laastia, ei myöskään havaittu. Kaivannon loppupisteessä, kirkon koillispuolelta, oli erittäin suuri määrä vainajia hyvin tiheässä.

Muurin ja rakennuksen pohjan tulkinta, ajoitukset ja merkitys

Muuri

Kirkkoa kiertäneen ja keskiaikaiseksi oletetun muurin hyvin säilyneitä jäännöksiä löytyi vuoden 1999 tutkimuksissa kolmesta kohdasta: asehuoneen edustalta kaakkoon sekä kirkon lounais- ja luoteispuolelta (kartta 1, kohteet 2, 4 ja 5). Asehuoneen edustalla muuri kulki lounais-koillisuuntaisesti suunnilleen sillä kohdalla, jossa Rafael Saartio oletti sen kulkevan.¹² Läntisiltä ja pohjoisilta osin muuri näyttäisi kuitenkin kulkevan eri kohdassa. Saartion mukaan se kulki lännessä 55 metrin ja pohjoisessa 19 metrin etäisyydellä kirkosta.¹³ Vuoden 1999 tutkimuksissa muurinjäänteitä löytyi 28–31 metrin etäisyydellä kirkosta lounaaseen ja 15,5–17,5 metrin etäisyydellä luoteeseen.

Kirkon koillispuolella ei tehty arkeologisia tutkimuksia vuonna 1999, joten siltä osin muurin kulku jäi epäselväksi. Vuoden 2000 tutkimukset viittaisivat tosin siihen, että kirkkotarhan maanalainen muuri kulkisi tällä suunnalla suunnilleen nykyisen kirkkotarhan aidan kohdalla. Keski-ikäisen kirkkotarhan sisälle ulottuva viimeinen viemärikaivanto valmistui syyskuussa 2000. Valvontatyön aikana ei tehty arkeologisia havaintoja kirkkoaidan sisäpuolelta.¹⁴ Sen sijaan tehtiin kirkon koillispuolelta kalliiseen, heti kiviaidan ulkopuolella, kaksi merkittävää arkeologista havaintoa, jotka dokumentoitiin ja voitiin ajoittaa radiohiilimenetelmällä (kartat 3–4), kuten edellä on mainittu.

Tutkimustulos herättää joukon uusia kysymyksiä, joihin tämä artikkeli ei voi vastata kaikilta osin. Mikä oli muurin funktio? Kuinka vanha se on? Onko muuri peräti keskiaikaista kivikirkkoa vanhempi? Oliko muurijärjestelmässä itse asiassa useita sisäkkäisiä kivikehiä kirkon ympärillä yhden sijasta?

Rafael Saartion havainto siitä, että muuri lännessä kulki 55 metrin etäisyydellä kirkosta voi pitää paikkansa. Koska hän ei nähnyt sitä dokumentoimalla, on vaikea jälkikäteen varmuudella todeta, liittyivätkö hänen havaintonsa kaikilta osin keskiaikaiseen muuriin vai muihin kivisiin rakennelmiin, joihin sattumalta törmättiin. Olettaen, että Saartio kuitenkin oli tässä oikeassa, on ainakin kirkon länsipuolella periaatteessa voinut olla kaksikin sisäkkäistä kivikehää noin 25 metrin etäisyydellä toisis-

¹² Saartio 1952, s. 106. Saartion mukaan muuri kulki asehuoneen edustalla siitä 9 m etelään. Sen v. 1999 dokumentoitu etäisyys asehuoneesta etelään vaihtelee 8–10 m:n välillä.

¹³ Saartio 1952, s. 106.

¹⁴ K. Lönnqvist 2000, kaivauskertomus (ks. viite 7). Kirkkoa koillisessa kiertävän kiviaidan ulkopuolelta koillisesta, kirkon ja hautausmaatoimiston läheisyydestä, löydettiin kaksi anomaliaa (v:n 2000 tutkimuskohteet 1–2, kartat 3–4), joiden ikä pystyttiin määrittelemään. Molempien yhteydessä oli voimakas ja paksu palokerros, joista toinen oli palanut puinen latomus. Paikalla ei ollut kiviä rakennelmia eikä havaintojen yhteydessä tehty esinelöytöjä.

taan. Kysymys voisi olla esimerkiksi keskiaikaisen kirkkotarhan kiviaidasta ja sen laajennusosasta. Viimeinen mahdollisuus on se, että vuoden 1999 kaivauksissa löydetty kivilatomus 28–31 metrin etäisyydellä kirkosta lounaaseen ei ole osa kirkon muurijärjestelmää vaan sillä oli jokin muu funktio.¹⁵

Muurin nyt ensi kertaa tieteellisesti dokumentoitu rakenne ja muoto vastaavat suhteellisen hyvin siitä esitettyjä arveluja. Rakenteeltaan muuri koostui säännöllisen muotoisista lohkarista, jotka oli katettu laastilla muuratuilla litteillä liuskekivillä. Sillä oli korkeutta noin 50–100 cm ja leveyttä noin 2 metriä. Muurin mataluus herättää kysymyksen sen merkityksestä ja käyttötarkoituksesta. Korkeus saattaa viitata siihen, että muurin päällä on ehkä ollut puinen lisärakenne. Merkkejä kivimuurin päällä mahdollisesti olleesta puusta havaittiin kirkon luoteispuolella, josta löytyi yhdestä kohtaa muurin päältä maatuneen puun kerros (kartta 1, alue 4). Tavallisesti kirkkotarhan aitauksilla ja tilanjaolla korostettiin siunatun maan ja 'maallisen' maan välisen rajan erottamista.¹⁶ Hirsiaidan jatkeena olevia kivimuuripohjaisia kirkkoaitoja on vielä esimerkiksi entisen Sastamalan eli Karkun kirkon ja Merimaskun kirkon hautausmaiden ympärillä.¹⁷

Rakennuksen pohja

Saartio oletti havaintojensa pohjalta asehuoneen edustalla olleen muurilla (kiviaidalla) ympäröidyn esipihan, joka jonka hän liitti asehuoneen funktioon keskiaikaisena jumalanpalvelushuoneena.¹⁸ Hän kertoo edelleen asehuoneen ja kellotapulin välille rekonstruoidusta rakennuskompleksista, jossa oli ainakin kaksi noin kahden metrin syvyyteen perustettua tornia.¹⁹ Saartion näkemys, joka on välittynyt meille sanallisena kuvauksena, ei tässäkään kohtaa valitettavasti mahdollista kovinkaan pitkälle menevien johtopäätösten tekoa. Vuonna 1999 suoritettujen arkeologisten tutkimusten mukaan kivilatomus asehuoneen edustalla muurin yhteydessä oli rakennuksen pohja. Kokonsa puolesta tämä rakennelma oli selvästi liian suuri ollakseen pelkkä kiviaidan pohja ja toisaalta liian pieni kellotapulin pohjaksi. Rakennuksen pohjan ulkomitaksi arvioitiin 5, 3 × 4, 7 metriä. Pohja näyttää olevan samanaikainen tai myöhempi kuin varsinainen muuri. Rakennustekniikaltaan pohjan kiveys sekä kalkkilaasti olivat samanlaisia kuin muurissa.

Ajoitukset

Stratigrafian mukaan luode-kaakkoissuuntainen rakennuksen pohja (kartta 2, alueet II, III ja osin I) olisi samanaikainen tai myöhäisempi kuin kirkon edustan muuri (kartta 2, numero I pääosin). Tämä oli pääteltävissä seinän luoteispäädyn kiveyksestä, jossa

¹⁵ Läntisen kivilatomuksen (kartta 1, kohde 5) rakenne poikkesi jonkin verran muista dokumentoiduista kohdista kirkon pohjois- (kartta 1, kohde 4) ja itäpuolella (kartta 1, kohde 2). Lännestä puuttui kokonaan kalkkilaastilla muurattu muurin ylin liuskekivikerros, joka muissa kohdin muodosti muurin katekerroksen. Muurilla oli lännessä myös leveyttä kaksi kertaa enemmän kuin muualla (3,5–4 m), kun taas pohjoisessa muurin dokumentoitu leveys oli 1,75 m ja kirkon eteläpuolella asehuoneen edustalla 2 m (kartta 1, kohde 2).

¹⁶ M. Hiekkänen, suullinen tieto elokuussa 2000.

¹⁷ Kiitän tähän liittyvistä tiedoista ja valokuvista A. ja H. Takalaa Lahden kaupunginmuseosta.

¹⁸ Saartio 1952, s. 106.

¹⁹ Saartio 1952, s. 107.

isot kivet oli asetettu SW-NE-suuntaisen muurin päälle (kartta 2, alue II, ruutu 104–103/50–51). Ainakaan rakennelma ei näyttäisi olevan muuria vanhempi.

Rakennuksen pohjan kaakkoispään kalkkilaastista tehty ¹⁴C-analyysi antoi laastin iäksi 450 ± 70 vuotta (Hel-376 a, fraktio 1) ja 345 ± 65 vuotta (Hel-376 b, fraktio 2). Kalibroituina AD-vuosina näytteet sijoittuvat 68,3 % todennäköisyydellä (1 sigma) välille 1439–1519 cal AD ja 1597–1619 cal AD sekä 95,4 % todennäköisyydellä (2 sigma) välille 1431–1531 cal AD ja 1543–1635 cal AD. Kalkkilaastin ajoittamisen kanssa ongelmana on edelleen kohtuuttoman suuri epätarkkuus samasta paikasta otettujen näytteiden ja samasta näytteestäkin tehtyjen fraktioiden välillä. Tämä näkyy selvästi myös em. tulosten kohdalla, sillä samasta näytteestä saatiin reilusti yli 100 vuotta toisistaan eroavat tulokset. Siksi tuloksia voidaan pitää tässä vaiheessa korkeintaan viitteellisinä.²⁰ Myös muissa tutkimuksissa on havaittu sama epätarkkuus ja epäluotettavuus.

Hiiltyneestä puusta tehty ajoitusnäyte, joka tuli lattian alla olevasta tuhokerroksesta rakennuksen kaakkoispään puusta oli iältään 650 ± 60 vuotta. Todennäköisyydellä 16/50/84 % näyte ajoittuu vuosille 1297 AD (16 %), 1345 AD (50 %, keskiarvo) ja 1383 (84 %). Viimeinen ¹⁴C-näyte palamattomasta ihmisen luusta lounais-koillisuuntaisen muurin koillispään kaakkoisreunalla olleesta hautauksesta (kartta 2, alue IV) osoitti hautauksen olevan resenti eli moderni. Kellotapulin edustalta asehuoneelle päin jatkunut tuhokerros jäi tämän tutkimuksen aikana ajoittamatta. On mahdollista, että palossa tuhoutunut rakennus oli nykyisen kivisen kellotapulin edeltäjä.

Ajoitustulosten historiallinen merkitys

Ajoitus rakennuksen pohjan koillispään (kartta 2, alue III) kalkkilaastilla muuratun lattian alta löydetystä tuhokerroksesta on monessa mielessä klassinen esimerkki *terminus-ajoituksesta*.²¹ Suhteessa laastilattiaan tuhokerros oli myös suljettu löytökonteksti, mitä voidaan pitää ajoituksen luotettavuutta lisäävänä tekijänä. Vaikka puun radiohiiliajoitus ei sinänsä ajoita itse laastilattian rakennusajankohtaa, voidaan kuitenkin todeta, että kalkkilaastilattia ja sen alla havaittu tuhokerros edustavat mitä ilmeisimmin kahta eri aikakautta. Mikäli lattian alta oleva hiiltyneen puun ajoitus on paikkansapitävä, merkitsee se sitä, että paikalla on mahdollisesti ollut toimintaa jo ennen kivikirkon rakentamisajankohtaa. Markus Hiekkasen mukaan Hollolan kirkon asehuone valmistui vasta vuoden 1500 jälkeen mutta vuoteen 1550 mennessä.²² Paikalla sijainneesta puukirkosta ei ole säilynyt tietoja.

Kronologinen ongelma syvenee kun tarkasteluun otetaan rakennuksen pohjan lounaisseinän ja lounais-koillisuuntaisen muurin yhteydessä tehdyt luotettavat stratigrafiset havainnot vuodelta 1999. Rakennuksen pohjan lounaisseinän kohdalla palokerros sijaitsi alimman ja isoimman kivikerroksen *päällä* eikä sen alla kuten kalkkilaastilat-

²⁰ Kalkkilaastiajoituksen ongelmista ks. Hiekkänen 1994, s. 441–443; M. Hiekkänen, Några ord om ¹⁴C-datering av murbruk samt om bosättningskontinuitet på Åland, *META* 3, 1997, s. 54–59; M. Hiekkänen, Problemet med ¹⁴C-datering av kalkbruk, *Fornvännen* 23, 1998, s. 142–145.

²¹ Palautan tässä kriittisen lukijan mieleen, että keskustelu perustuu yhdelle ¹⁴C-näytteelle ja sen antamalla ajoitukselle. Tilastollinen varmuus edellyttäisi useamman ajoitusnäytteen tekemistä. Tässä yhteydessä ei myöskään ole ollut mahdollista selvittää, minkä ikäisestä puusta näytteet olivat peräisin ja oliko palanut puu mahdollisesti kierratettua rakennusmateriaalia, jolloin sen ikä muodostuisi liian vanhaksi suhteessa muihin rakenteisiin.

²² Kronologinen taulukko M. Hiekkasen tutkielmassa 1994, s. 454. Tämän mukaan Hollolan keskiaikaisen kivikirkon sakasti valmistui 1480–1500, emälaiva 1480–1500 ja asehuone 1500–1550.

tian kohdalla, mikä tarkoittaa sitä, että rakennuksenpohja oli olemassa palon hetkellä. Samalla tavalla paikkaa kohdannut tulipalo oli jättänyt selvät rajat asehuoneen edustalla olevan lounais-koillisuuntaisen muurin kaakkoisseinän puoliväliin. Ilmeisesti kirkkotarhaa kiersi jo silloin kivinen muuri.

Vuoden 1999 tutkimusten hypoteesina on, että rakennuksenpohja oli katettu porttirakennelma, joka johti kirkon suuntaan.²³ Vertailukohtia katetuille porttirakennelmeille löytyy esim. Hattulan kirkosta.²⁴

Vuodelta 1628 on Hollolan käräjien pöytäkirjoissa 8.10.1628 maininta kirkkoa ympäröivästä muurista tai vallista, jonka Saartio yhdistää kirkkotarhan alueen maanalaiseen kivimuuriin.²⁵ Kirkon vesikaton ja kattorakenteiden tiedetään palaneen ainakin vuonna 1642,²⁶ mutta ei tiedetä varmuudella, vaurioituivatko myös kirkon sisäosat tässä nimenomaisessa tulipalossa. Merkittävä osa rakennuksenpohjan lounaiskulman kohdalta vuonna 1999 löydetystä lasinkappaleista oli palanut. Mikäli lasinpalat ovat itse kirkosta lähtöisin, olisi tämä tulipalo vaurioittanut vesikaton lisäksi myös muita rakenteita aina ikkunoiden korkeudelle saakka. Kirkosta on kuitenkin säilynyt niin paljon keskiaikaisia kiinteän sisustuksen puisia osia ja alttarikaappien puuveistoksia, ettei palon ulottuminen kirkon sisätiloihin ole todennäköistä.²⁷ Ongelma jää tältäkin kohdalta vielä avoimeksi.

Kirkon luoteispuolella (kartta 1, kohde 4) muurin yhteydessä havaittu palokerros saattaa ehkä liittyä kirkon kattorakenteiden paloon. Stratigrafiaan perustuen muuri ainakin kirkon luoteispuolella saattaisi olla rakennettu vasta palon jälkeen, vaikka alueen tuhoherroksesta ei tehty radiohiiliajoituksia vuosina 1999–2000. Toinen vaihtoehto on se, että kirkon luoteispuolen palokerros muuri alla saattaa olla jopa esihistoriallinen. Esihistorialliseen aikaan viittaavia tutkimustuloksia saatiin vuonna 2000 kirkon koillispäädyn ja kirkkotarhan ulkopuolelta.

Hollolan keskiaikaisen kirkon perustaminen Vesijärven äärelle – siirtyminen esihistoriallisesta historialliseen aikaan

Kun Hollolan Untilan Kirk’ailanmäellä-Kirkkoaidanmäellä tehtiin vuonna 1935 rakennustöitä, paikalta löytyi ristiretkiaikaisia koruja (KM 10048: 1–2). Seuraavina vuosina muinaistieteellinen toimikunta suoritti Jorma Leppäahon ja Helmer Salmon johdolla alueella arkeologisia kaivaustutkimuksia.²⁸ Vuosina 1978–79 Anna-Liisa Hir-

²³ M. Hiekkänen, suullinen tieto lokakuussa 1999.

²⁴ *Hattulan ja Tyrvännön kirkot* (Suomen kirkot 20, toim. M. T. Knapas, Jyväskylä 1997), s. 144, kuva 244. Lautakattoinen kiviäitä kirkkotarhan eteläpuolella vuosisadan vaihteessa (s. 146, kuva 247), pohjoisen läpikäytävä (stiglucka) kirkkotarhan puolella. Läpikäytävärakenteen arvelaan olevan keskiajalta, vaikka osia on uusittu ja rakennettu uudelleen myöhemmin. Kirkon pohjoispuolelta sakariston takana on rakennuksenjäännös, joka on kooltaan 3,3 x 4,3 m, ja jonka arvelaan ehkä liittyvän varhaisempaan puukirkkoon, sakaristoon, luuhuoneeseen tai erilliseen hautauskappeliin.

²⁵ Saartio 1952, s. 107. Saartion mukaan muurilla tai vallilla olisi myös ollut selkeä puolustuksellinen merkitys.

²⁶ Kuusi 1935–1937, s. 322; A. Sinisalo, *Hollolan kirkko*, 1985, s. 97.

²⁷ M. Hiekkänen, suullinen tieto elokuussa 2000.

²⁸ J. Leppäaho kaivauskertomus: Hollolan pitäjän Untilan kylän Kirk’ailan varhaishistoriallisen kalmiston tutkimuskertomus v. 1935 (Museovirasto, arkeologian osasto, arkisto, löydöt KM 10137: 1–12) sekä H. Salmo kaivauskertomus: Kaivaukset Hollolan pitäjän kylän Kirkaianmäessä 8–20 p:nä 1936 (Museovirasto, arkeologian osasto, arkisto, löydöt 36077: 1–52, Museoviraston historian toimiston luettelnumero).

viluoto jatkoi Kirk’ailanmäen tutkimuksia.²⁹

Arkeologisten tutkimusten perusteella todettiin, että Kirk’ailanmäellä oli viikinki-ristiretkiäikainen kalmisto. Kirk’ailanmäeltä löytyi kaivausten aikana yhteensä toistasataa hautaa, joista vanhimmat ovat esinelöytöjen perusteella viikinkiäikaisia, ainakin 1000-luvulta. Kalmiston nuorimmat haudat ovat ristiretkiäikaisia ja ajoittuvat 1200–1300-luvuille. Nuorin hauta ajoittuu numismaattisin perustein 1360-luvun jälkeiselle ajalle.³⁰ Myös muita 1200–1300-luvuille viittaavia raha-ajoituksia saatiin joistakin haudoista. Tällä perusteella Hirviluoto esitti, että Kirk’ailanmäen kalmisto oli käytössä hautausmaana ainakin 1300-luvulle saakka.³¹

Kirk’ailanmäen kalmiston haudat olivat yleisesti ottaen hyvin niukkalöytöisiä tai kokonaan löydöttömiä, mitä pidettiin merkinä hautojen kristillisyydestä. Esineistöistä puuttuivat kuitenkin tyypilliset kristilliset esineet. Suomessa omaksuttiin ristiretki-ajan kuluessa kristinuskon vaikutuksesta ruumishautaus, joka on Kirk’ailanmäellä vallitseva hautamuoto. Ruumishautauksia tehtiin Kirk’ailanmäellä arkkuihin, ruuhiin ja kantolaitteisiin. Hautausten joukossa oli tästä huolimatta myös vanhempia hautoja, jotka olivat polttohautauksia. Yleisesti on arveltu, että Kirk’ailanmäellä olisi myös sijainnut joko kappeli tai varhainen kirkko. Helmer Salmo arvelikin löytäneensä vuonna 1936 kalmiston pohjoisosasta kiviperustaisen kappelin jäännökset, mutta asia on jäänyt todistamattomaksi ja aivoiseksi. Salmo nimittäin mainitsee asian kertomustekstissä, mutta ei dokumentoinut havaintojaan.³²

Toiminta Kirk’ailanmäen kalmiston alueella päättyi arkeologisten löytöjen valossa viimeistään 1300-luvun puolivälin jälkeen. Kalmiston käytön loppumisen myötä loppuu myös Hollolan esihistoriallinen aika. Kirk’ailanmäeltä ei tunneta 1400-luvun jälkeisiä hautauksia, kun taas esimerkiksi Lappeenrannan Lappeen Kauskilan kalmiston kohdalla esihistoriallisen ja historiallisen ajan välillä on löytöaineistossa selvä jatkumo aina 1500-luvulle saakka.³³ Kirk’ailanmäellä kalmiston käyttö loppuu selkeästi 1300-luvulla, ja viimeistään 1480–1500 toiminta oli keskittynyt Vesijärven rannalle, minne uusi kivikirkko rakennettiin.

Tilanne Kirk’ailanmäen ja Hollolan keskiaikaisen kivikirkon kohdalla on oikeastaan hyvin mielenkiintoinen mutta samalla ambivalentti. Kirk’ailanmäellä on selkeä kristillisiä piirteitä osoittava muinaiskalmisto, mutta ei varmaa kappelia tai kirkonpaikkaa. Hollolan Vesijärven rannalla on vuorostaan Hollolan ainoa rautakauden lopulla asuttuna ollut linnavuori³⁴ ja useita rautakautisia asuinpaikkoja³⁵ sekä rautakauden lopun irtolöytöjä, mutta ei merkitykseltään Kirk’ailanmäen kalmistoa vastaavaa esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitteeseen sijoittuvaa kalmistoa.³⁶ Hollolan kir-

²⁹ A.-L. Hirviluodon kaivauskertomus 1978–79 puuttui Museoviraston arkeologian osaston arkistosta tarkistushetkellä. Löydöt KM 20450: 1–105 ja KM 21112: 1–80.

³⁰ P. Sarvas, Ristiretki-ajan ajoituskysymyksiä, *Suomen Museo* 1971, s. 61. Hautauksessa löytynyt raha on Lödönessä 1360-luvulla löyty brakteaatti.

³¹ Hirviluoto 1985, s. 34.

³² H. Salmo, vuoden 1936 kaivauskertomuksen 1. ja 2. sivu: »Tuntuu sangen uskottavalta, että itse kappeli on sijainnut tällä paikalla». Kertomukseen ei liity piirroksia, karttoja tai valokuvia.

³³ Kiitän M. Hiekkasta, joka kiinnitti huomioni asiaan.

³⁴ Linnavuori on itse asiassa myös toiminut kivikautisena asuinpaikkana noin 7000 vuotta sitten ja on epätavallinen maassamme. H. Poutiaisen kaivauskertomus 1999, Lahden kaupunginmuseo (Hollola Kapatuosia. Rautakautisen linnamäen ja kivikautisen asuinpaikan arkeologinen kaivaus).

³⁵ Hollolan Vanhan Pappilan kivi- ja rautakautinen asuinpaikka (kirkosta 100 m etelään) ja Hollolan Parinpellon Vesililän rautakautinen asuinpaikka (kirkosta noin 1,4 km pohjoisluoteeseen).

³⁶ A.-L. Hirviluoto (1985, s. 34) arvelee, että Hollolan keskiaikaisen kivikirkon paikalla olisi rautakaudella ehkä ollut uhrilehto, jonka kirkko myöhemmin olisi ottanut haltuunsa ’pakanoilta’. Vuoden 1999

kon ympäristöstä tehdyt rautakautiset irtolöydöt ovat lähinnä viikinkiaikaan ajoittuvia solkia. Vesijärven ympäristöstä tehdyt muut myöhäisrautakautiset löydöt ovat myös lähes poikkeuksitta viikinkiaikaisia. Irtolöytöjä on tehty useasta kohdasta Hollolan kirkon läheisyydestä: Parinpellon alueelta (KM 9946), Pappilan alueelta (KM 13955; ristiretkiaika) ja Pyhäniemen alueelta, josta on kaksi viikinkiaikaista solkea (KM 14315A: 1–2). Arkeologisten irtolöytöpaikkojen tarkistusten yhteydessä löydettiin vuosina 1998–99 sekä Parinpellosta että Pappilan alueelta esihistorialliset asuinpaikat mutta kalmisto puuttuu edelleen. Alueelta on tehty myös kaksi merkittävää kätkölytöä viikinkiajalta, nimittäin Mömmölän aarre (KM 16284), jossa oli sekä koruja että rahoja 1000-luvulta, ja Kapatuosian linnavuoren pilkkohopearahaktkö 1000-luvulta (KM rahakammio 62075).

Vuoden 2000 arkeologiset tutkimukset Hollolan kirkon koillispuolella olevan kiviaineksen ulkopuolella viittasivat siihen, että paikalla oli, aivan kirkon tulevan rakennuspaikan vieressä, ihmistoimintaa viikinkiaikana. Tutkimuskohteen 2 radiohiiliajoitus sopii erinomaisesti muihin lähistön viikinkiaikaisiin löytöihin. Vuoden 2000 alustavat havainnot viittaavat myös siihen, että paikalla saattaa olla kiinteä muinaisjäännös, kuten asuinpaikka. Tämä olisi varmistettava tulevien vuosien tutkimuksissa.

Hieman luoteeseen oleva vuoden 2000 tutkimuskohde 1 sijaitsi keskellä nykyistä tienpohjaa. Kiinteä muinaisjäännös saattaa mahdollisesti liittyä vanhaan keskiaikaiseen tienpohjaan. Rakenteeltaan se voisi olla puinen porras.

Keskeisin – ja toistaiseksi ratkaisematon – kysymys on: mitä Hollolan alueella tapahtui ajanjaksolla 1300–1500? Siirtyikö toiminta Kirk’ailanmäen kalmiston käytöstä jäämisen jälkeen suoraan Vesijärven rannalle, ja jos siirtyi niin milloin? Jos Kirk’ailanmäen kalmiston käyttö loppui 1360-luvun jälkeen ja Hollolan keskiaikainen kirkko valmistui ajalla 1480–1500, niin oliko toiminta väli vuosina ’evakossa’ jossakin muualla? Vai onko sittenkin mahdollista, että kirkko ja kirkkotarha siirrettiin Vesijärven rannalle jo 1300-luvun lopun aikana, ennen keskiaikaisen kirkon rakentamista? Kirjalliset lähteet ovat tässä kohdin hyvin vaitonaisia. Vuosien 1999 ja 2000 arkeologiset tutkimukset ja ajoitustulokset antavat kuitenkin aihetta arvioida koko kysymystä uudelleen.

Yhteenveto

Hollolan seurakunta toteutti keskiaikaisen kirkon hautausmaalla elo-syyskuussa 1999 sadevesiviemäröinnin parannustöitä. Syyskuussa 2000 tehtiin kirkon koillispuolella kaivuutöitä.

Merkittävimmät tutkimustulokset saatiin kellotapulin ja asehuoneen, kirkon lounaispuolen ja kirkon luoteispuolen kaivannoista, joista löytyi historiallisen ajan muurin ja rakennuksen pohjan jäänteitä. Rakennuksen pohjasta oli jäljellä kivijalka, laastilattia ja laastiseinä jäänteitä. Kirkon kellotapulin ja asehuoneen välillä tehtiin noin viikon mittainen pelastuskaivaus havaitun rakennuksen pohjan tutkimiseksi.

tutkimuksissa, joissa keskiaikaisen kirkon kirkkotarhan aluetta tutkittiin arkeologisesti ei suhteellisen laajalla pinta-alalla havaittu merkkejä esihistoriallisen ajan muinaisjäännöksistä tai löydöistä (Lönnqvist 1999). Tässä yhteydessä olisi tärkeää saada radiohiiliajoitus myös kirkon luoteispuolen muurin kohdalta, jonka alta 1999 löytyi tuhokerros. Vuoden 2000 tutkimuksissa dokumentoidut arkeologiset ilmiöt kirkon koillispuolella, kirkkotarhan ulkopuolella, ajoitettiin rautakauden lopulle ja keskiajalle, mikä ehkä voisi tukea Hirviluodon ajatusta toiminnasta alueella ennen kirkon perustamista, viikinkiajalta keskiajan lopulle.

Kirkkoa kiertävän muurin jäännöksiä löytyi kolmesta kohtaa, asehuoneen edustalta sekä kirkon länsi- ja luoteispuolelta. Kaivausten aikana ei voitu varmistua siitä, olivatko vuonna 1999 havaitut muinaisjäännökset kirkon lounais- ja pohjoispuolella osa aikaisemmin havaittua muurijärjestelmää vai oliko alueella ehkä useita sisäkkäisiä kivikehiä kirkon ympärillä.

Paikalta tavatut ajoitettavat esinelöydöt olivat 1600–1800-luvuilta. Erityisen merkittävää oli, että pelastuskaivausalueelta löytyi runsaasti, ilmeisesti kirkosta peräisin olevaa värillistä ikkunalasia, josta osassa oli säilynyt maalauksia.

Vuosien 1999 ja 2000 arkeologiset tutkimukset Hollolan keskiaikaisen kirkon kirkkotarhassa ja sen läheisyydessä tuovat uudella tavalla esiin kysymyksen esihistoriallisen ja historiallisen ajan murroksesta Hollolan alueella. Tutkimus antoi alustavan vastauksen useaan kysymykseen mutta se herätti samalla joukon uusia kysymyksiä, joihin tuleva tutkimus toivottavasti vastaa. Vuonna 2000 kirkkotarhan ulkopuolella tehtyjen kenttätöiden aikana löydettiin mahdollisesti keskiaikaiseen tiehen liittyvä kiinteä muinaisjäännös, ja toinen, ehkä jopa viikinkiaikainen löytö, tehtiin heti kirkkoaidan ulkopuolelta. Eräs mielenkiintoisimmista kysymyksistä tulee ehkä olemaan juuri Hollolan kirkon koillispuolelta ja kirkkotarhan ulkopuolella havaittujen ilmiöiden yhteyden selvittäminen lähiympäristön muihin arkeologisiin kohteisiin.

SUMMARY

Archaeological excavations in the churchyard of Hollola in 1999–2000

In August and September 1999 and September 2000 the Evangelical-Lutheran congregation of Hollola in Southern Finland carried out storm-drain improvements in the cemetery area of its medieval church, which required archaeological investigations at the site and also outside the cemetery.

The most important results were obtained in the excavations of the belfry and the porch and in the areas to the south-west and north-west of the church, with finds of the remains of a wall from historically documented times and the floor of a building. The latter feature consisted of a stone foundation, plastered floor and the remains of a plastered wall. A salvage excavation lasting approximately one week was carried out in the area between the belfry and the porch to investigate the building floor that had been discovered.

Remains of a wall surrounding the church were found in three locations: in front of the porch and to the west and north-west of the church. It could not be established in the excavations whether the remains found to the south-west and north of the church belonged to a previously discovered system of walls, or whether there may have been several concentric rings of stones surrounding the church.

The datable objects found at the site are from the 17th–19th centuries. A particularly important feature was the discovery in the salvage excavations of a large amount of coloured window glass presumably from the church. Painting has survived in part of the material.

In 2000 remains from the Middle Ages and the Viking Age were found NE of the church, outside the stone fence.

The archaeological excavations of 1999–2000 in the cemetery area of the medieval church of Hollola also shed new light on the transition from prehistory to historically documented times in the Hollola region. The fieldwork gave tentative answers to many questions, while raising a number of new ones which future studies will hopefully take up.